

Розпочався новий етап розвитку правової думки в Україні, який забезпечив як формалізацію найважливіших демократичних державотворчих ідей в Конституції України 1996р., так і їх впровадження в практиці побудови незалежної держави та реалізації реформ різних сфер державного і суспільного життя.

Наукові розробки та розвідки попередників значною мірою впливають на правотворчий та правозастосовчий процеси в Україні, вдосконалюючи та змінюючи принципові підходи до бачення сутності і ролі держави в умовах сьогодення а також впливаючи на оцінку місця і значення права, утвердження його пріоритету в сучасному суспільному житті.

Література:

1. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть? / М. С. Грушевський. – К.: Знання, 1991. – 240с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 122с.
3. Копиленко О. Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 182с.
4. Кормич А. І. Історія вчень про державу та право / А. І. Кормич. – К.: Правово єдність, 2009. – 311с.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 470с.

УДК 340:323

Суханова Д. С., ОДУВС

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ПРЕЗУМПЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджено місце, роль і значення правових презумпцій в правовій політиці держави, в першу чергу, судово-правової, і виявлення сучасних тенденцій правової політики у сфері правозастосування правових презумпцій.

В статье исследованы место, роль и значение правовых презумпций в правовой политике государства, в первую очередь, судебно-правовой, и выявление современных тенденций правовой политики в области правоприменения правовых презумпций.

In article research of a place, role and value of legal presumptions in the legal politics of the state, in the first place, judicial, and identify current trends in the legal politics of enforcement of legal presumptions.

Правова політика сучасної України відрізняється динамічністю свого розвитку. В умовах активної правотворчої і правозастосовчої діяльності стає досить актуальною проблема вдосконалення належної форми правового регулювання суспільних відносин. В системі юридико-технічних засобів правового регулювання важливе місце займають правові презумпції. У результаті проведеної правової реформи ставлення законодавчої та судової влади до застосування презумпції істотно змінилося. Даний інститут все частіше можна зустріти у конституційному, цивільному, податковому, адміністративному, кримінальному, цивільно-процесуальному, інформаційному та інших галузях законодавства.

Метою статті є аналіз місця, ролі і значення правових презумпцій у правовій політиці держави, і виявлення сучасних тенденцій правової політики у сфері застосування правових презумпцій. Також необхідно зосередити увагу на питаннях їх сутності, природи, механізму дії, виявленні проблем їх реалізації і характерних помилок.

У науковій літературі отримало широкий розвиток дослідження правових презумпцій, в тому числі, і в окремих галузях права. Так, дослідженням основ правових презумпцій у різні часи займалися такі вчені, як С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, А. В. Венедиктов, В. І. Камінська, О. А. Кузнецова, В. А. Ойгензіхт, А. П. Самсонов, Д. М. Щокін та ін.

Проблема презумпції у правовій політиці в даний час набуває все більшої актуальності і вимагає в нових умовах глибокого вивчення. Можна погодитися з А. П. Самсоновим у тому, що для виявлення перспективи розвитку правової політики держави у сфері використання правових презумпцій, треба зосередити увагу на таких напрямках, як проблема презумпції невинуватості у правовій політиці, реалізація презумпції знання законодавства в сучасній правовій політиці та презумпція невизнання зворотної дії закону [1].

Щодо витоків презумпції невинуватості, то її наявність можна побачити ще у римському праві. На сьогоднішній день дана презумпція закріплена в Загальній декларації прав людини 1948 р. та в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. Так згідно з п. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини: «Кожна

людина, звинувачена в учиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її вина не буде встановлена законним порядком шляхом гласного судового розгляду, при якому забезпечуються всі можливості для її захисту» [2]. Пункт 2 ст. 14 Пакту про громадянські і політичні права 1966 р. встановлює: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки вина його не буде доведена згідно закону» [3]. Таким же чином ця презумпція викладена в п. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і її основних свобод [4].

В Україні повне формулювання презумпції невинуватості виражене в Конституції України, і хоча самого терміна «презумпція невинуватості» тут немає, усе ж у ст. 62 закріплений її зміст: «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і визначено обвинувальним вироком суду» [5].

Незважаючи на удавану простоту, питання про презумпцію невинуватості дотепер залишається предметом наукової дискусії. Серед учених немає єдиної думки навіть щодо поняття презумпції невинуватості, його змісту. Головна полеміка в науковій літературі розвернулася з приводу дачі точного визначення цього поняття. Оскільки тільки після правильного трактування презумпції невинуватості й закріплення в законодавчих актах точного формулювання буде можливість вимагати від правозастосовчих органів її точного дотримання. Отже, про вирок у міжнародно-правових актах не йдеться, а Конституція України в ст. 62 для визначення презумпції невинуватості містить більш широку норму, яка не зовсім повно відбиває сучасні реалії правосуддя. Буквальне розуміння першого аспекта цієї норми – установлення вини лише вироком (тобто при засудженні) – не відповідає принципам гуманізму й розходиться з міжнародними тенденціями. Оскільки при підготовці тексту Конституції України було враховано й міжнародний досвід, її дух не може суперечити згаданим принципам і тенденціям. Тому в ст. 62 термін «вирок» правильно було б розуміти більш широко – як судові рішення, яким устанавлюється винність особи в учиненні певних дій.

Можна констатувати, що презумпція невинуватості, фундаментальним сенсом якої є повага до людської гідності, слугує індикатором стану законності й верховенства права в державі. Однак сьогодні залишається багато суперечливих питань, пов'язаних з визначенням змісту презумпції невинуватості, обсягом гаран-

тій її ефективного забезпечення, а також сферою її застосування. Їх ефективно вирішення набуває особливої актуальності в умовах судово-правової реформи, вектор якої спрямовано на європейську інтеграцію України через побудову правової держави, забезпечення верховенства права, вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

Припущення щодо невизнання зворотної сили законів сформульоване положеннями Загальної декларації прав людини. Так у Декларації зазначено, що «не може накладатися покарання більш тяжке, ніж те, яке могло бути застосоване в той час, коли злочин було учинено» [2]. У свою чергу, ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. закріплено, що «ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні якого-небудь кримінального злочину внаслідок якої-небудь дії або упущення, яке згідно з чинним на момент його вчинення внутрішньодержавним законодавством або міжнародним правом не було кримінальним злочином» [3].

Враховуючи досвід і міжнародну практику, законодавство України містить презумпцію невизнання зворотної дії закону. «Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи» [5]. І. В. Сухініна підкреслює, що «дана презумпція може спростовуватися. Правовий механізм спростування такий же, як і в усіх спростовних презумпціях: офіційно підтверджується не помилковість думки самої презумпції, а застосовність до конкретного випадку» [6, 89]. Отже, мета цієї презумпції – перешкодити ущемленню прав і свобод людини з боку влади.

У цьому контексті цікавою є позиція Конституційного Суду України, який рішенням від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 дав обмежувальне тлумачення цього положення, зазначивши, що «воно стосується людини і громадянина (фізичної особи)». Непереконливість аргументації Конституційного Суду України переконливо доводиться в окремі думці судді М. І. Козюбри. Так, М. І. Козюбра виходить з того, що «на відміну від конституцій деяких держав (наприклад, Словенії), які закріплюють правило незворотності дії законів та інших нормативних актів у часі у спеціальних розділах, присвячених порядку набуття ними чинності та іншим питанням конституційної законності, Конституція України дійсно фіксує зазначене правило у розділі «Права, свободи та обов'язки людини

і громадянина». Причому, в цьому розділі немає застереження з приводу того, що закріплені в ньому права, свободи та обов'язки поширюються і на юридичних осіб, якщо вони можуть бути до них застосовані, як це зроблено у конституціях ФРН, Швейцарії, Естонії та деяких інших держав. Проте відсутність такого застереження ще не дає підстав для висновку, що правило незворотності дії законів та інших нормативно-правових актів у часі стосується виключно фізичних осіб. Згідно із зазначеним вище правилом дія закону чи іншого нормативно-правового акта поширюється тільки на ті відносини, які виникли після набуття ним чинності. Це є однією з найважливіших гарантій правової стабільності, впевненості суб'єктів права в тому, що їх правове становище не погіршиться з прийняттям нового закону чи іншого нормативного акта, а також необхідною умовою довіри до держави і права. Ніяких винятків щодо певних категорій суб'єктів права, зокрема юридичних осіб, це правило не передбачає. В цьому відношенні воно є універсальним» [7]. Надмірна категоричність цього формулювання та його виключно буквальне тлумачення суддями дало підстави Конституційному Суду України визнавати неконституційними положення законів, які, наприклад, звільняли окремі категорії громадян від оподаткування, надаючи цим положенням зворотної дії, тобто поліпшували правове становище особи [8].

Підсумовуючи щодо презумпції невизнання зворотної дії закону, можна зазначити, що Конституція України, прив'язавши правило незворотності дії законів і інших нормативно-правових актів у часі до прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, пішла далі міжнародно-правових документів, присвячених даному питанню. Вона поширила виняток із загального правила не тільки на закони й інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують покарання за злочин, а й загалом на всі види юридичної відповідальності.

Досліджуючи презумпцію знання закону в міжнародно-правових документах, треба зазначити, що це правове припущення знайшло своє пряме відображення в Декларації про права та обов'язки окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, прийнятій 9 грудня 1998 р. Так ст. 14 проголошує, що «Держава несе відповідальність за прийняття законодавчих, судових, адміністративних або інших належних заходів з метою сприяння розуміння всіма особами, які перебувають під її юрисдикцією,

своїх громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав» [9]. Українське законодавство передбачило правову презумпцію знання закону. Так ч. 2 ст. 68 Конституції України прямо встановлює, що «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [5]. Стаття 57 Конституції України: «Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є не чинними» [5].

Завдяки даній категорії кожен суб'єкт, який порушив норму права, визнається таким, який знає чинне законодавство. Особа не повинна виправдовуватися незнанням нормативно-правового акта, який у встановленому порядку був офіційно оприлюднений і набув чинності. У цьому аспекті І. В. Сухініна зазначає, «що громадянин не може знати всі норми законодавства, але в нашій країні створені всі можливості для ознайомлення з нормами законів. З іншого боку, оскільки держава вимагає від громадян знання законів, то уявляється, що такі знання повинні набуватися громадянами і зі шкільної парти» [6, 94].

У спростуванні презумпції знання законів питання права полягає в належній публікації закону, про порушення якого йде мова. У цьому й полягає значення презумпції знання законів як важливої гарантії прав і свобод громадян, гарантії проти притягнення до відповідальності по неопублікованих нормативних актах. Згідно з твердженням А. П. Самсонова, одним з обов'язків держави є обов'язок держави щодо правової освіти населення. У зв'язку із цим, мабуть, саме по собі офіційне опублікування того або іншого нормативно – правового акта не забезпечує безумовність дії презумпції знання закону. Мало опублікувати закон, необхідно довести його текст до максимальної кількості правозастосовувачів. У першу чергу, саме на це повинна бути спрямована інформаційна правова політика держави [1, 10].

С. І. Сасенко звертає увагу на те, що ч. 2 ст. 68 Конституції України є недосконалою за своїм правовим змістом, а саме «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». Він пропонує враховувати той факт, що до відома населення обов'язково повинен доводитися зміст не лише законів, а й інших нормативно-правових актів. Щоб запобігти виникненню колізійних ситуацій

на практиці, доцільно на законодавчому рівні закріпити положення про те, що всі фізичні та юридичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування у своїй повсякденній діяльності мають керуватися не презумпцією знання закону, а презумпцією знання нормативно-правових актів [10, 46 – 47].

Презумпція знання закону може бути спростована на тих підставах, що був порушений конституційний порядок підписання й оприлюднення законів. У такому випадку громадяни, організації, органи державної влади відповідно до положеннями Конституції мають право звернутися до відповідних судових органів з вимогою позбавлення правового акта юридичної чинності. Презумпція знання закону передбачає чітку взаємозалежність між вимогою знання законів і державним забезпеченням можливості знати прийняті закони. І як показує практика, при недотриманні або перекручуванні зазначеного принципу, презумпція знання закону перетворюється на юридичну фікцію.

Треба зазначити той факт, що Декларація про права та обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, в якій це правове припущення знайшло своє відображення, не була ратифікована Україною. У законодавстві України не має повної регламентації забезпечення дії вказаної презумпції. Тому презумпцію знання нормативно-правового акта доцільно розуміти як припущення, що належним чином оприлюднений нормативно-правовий акт відомий усім фізичним і юридичним особам, на яких поширюється його дія, і з моменту набуття ним чинності він підлягає дотриманню всіма суб'єктами.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день склалися сприятливі умови для звернення до вивчення місця і ролі правових презумпцій у правовій політиці нашої держави. До таких умов ми можемо віднести: зміна взаємовідносин між особистістю і державою, зміцнення української державності на основі демократичних засад, що підвищують роль правових презумпцій в державно-правовому механізмі і вимагає визначення меж можливого і дозволеного їх застосування, утвердження гуманістичних цінностей та ін. Не можна недооцінювати важливість цих правових категорій, які з'єднують в єдине ціле й уніфікують усю правову базу держави, стримують процеси дроблення, знімають суперечності в законодавстві, сприяють його збалансованому розвитку.

Література:

1. Самсонов А. П. Презумпции права в современной правовой политике России: теоретико-правовой аспект [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. П. Самсонова. – Тамбов, 2009. – 28 с.
2. Загальна Декларація прав людини [Текст]: [принята и провозглашена в резолюции Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 г. № 217 А (III)] / Укр. Правнична Фундація. – К.: Право, 1995. – 12 с.
3. Про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]: пакт ООН від 16.12.1966 р. № 995_043. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.
4. Про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]: конвенція від 04.11.1950 р. № 995_004 із змін.: за станом від 13.05.2004 р. № 994_527. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004 – Назва з екрана.
5. Конституція України [Електронний ресурс]: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 04.06.2010 р. № v011p710-10. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.
6. Сухинина И. В. Презумпции в конституционном праве Российской Федерации [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / И. В. Сухинина. – М., 2003. – 172 с. 151.
7. Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Козюбри стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) // Офіційний вісник України – 1999. – № 7. – Ст. 255. 152.
8. Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Козюбри стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України « Про внесення змін до деяких законодавчих актів України « (справа про податки) [Електронний ресурс]. – Електрон. Дан. (1 файл). – Режим доступу: www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9433. – Назва з екрана.

9. О праве и обязанности отдельных лиц, групп и органов общества поощрять и защищать общепризнанные права человека и основные свободы [Электронный ресурс]: декларация от 09.12.1998 р. / ООН. – Электрон. дан. (1 файл). Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_349 – Назва з екрана.
10. Саєнко С. Необхідність коригування конституційної формули презумпції знання закону: адміністративно-правовий аспект [Текст] / С. Саєнко // Юридична Україна: щомісячний правовий часопис. – 2009. – № 4 (76). – С. 44 – 50.

УДК 343.8

Ягунов Д. В., НУ «ОЮА»

ПАНОПТИЗМ ТА СУЧАСНІ ПЕНАЛЬНІ ПРАКТИКИ (АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТМОДЕРНУ)

Стаття присвячена дослідженню категорії свободи в умовах глобалізованого суспільства. Увага фокусується на проблематиці обмеження свободи, майбутньому прав людини та небезпеці створення карцерного суспільства. Стаття містить висновки щодо майбутнього системи сучасного соціального контролю.

Статья посвящена исследованию категории свободы в условиях глобализованного общества. Внимание фокусируется на проблематике ограничения свободы, будущему прав человека и опасности создания карцерного общества. Статья содержит выводы относительно будущего системы современного социального контроля.

The article investigates the category of freedom in a globalized society. Attention is focused on the problems of restriction of liberty, the future of human rights and danger of the future carceral society. This article contains conclusions about the future of modern social control.

Позбавлення волі традиційно розглядається як один із стовпів системи кримінально-правових заходів будь-якої національної держави починаючи з початку ХІХ ст., коли в'язниця як соціальний інститут зайняла чільне місце в системі соціального контролю. Додавання у подальшому до позбавлення волі умовного засудження та умовно-дострокового звільнення з в'язниці створило каркас пенальної системи сучасної національної держави. Позбавлення волі